

ARAB TILIDA BOSH KELISHIKDAGI ISMLAR XUSUSIYATLARI

Umurzakova Aygul Umarovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti Tarjimonlik fakulteti

Arab tili tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada, arab tilidagi bosh kelishikdagi (marfu') ismlarning xususiyatlari ko'rsatilgan. Ismlarning bosh kelishik alomatlari asl arab manbalariga tayangan holda o'rganib chiqildi.

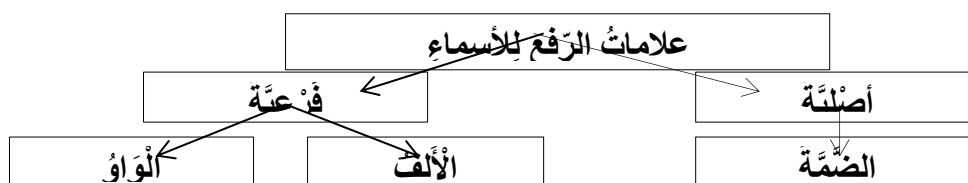
Kalit so'zlar: *ism (اسم), raf' (رفع), marfu' (مرفوع)*

Arab tilida marfu' ismlarning o'ziga xos xususiyatlari bor. Ularning eng asosiy xossasi, bu bosh kelishikda ya'ni, raf' holatida bo'lishidir.

“Ad-durus al-nahviyya” asarida Hifni Nasif ismlarning raf' holati belgilari haqida quyidagilarni aytib o'tgan:

"الأصل في رفع الإسم أن يكون بِضَمَّةٍ وَيَتَوْبُعُ عَنْهَا أَلِفٌ فِي الْمُثَنَّى ، وَوَاوٌ فِي جَمْعِ الْمَذَكَّرِ السَّالِمِ ، وَالْأَسْمَاءُ الْخَمْسَةُ ، وَهِيَ : أَبٌ ، وَأَخٌ ، وَحَمٌّ ، وَفَوْ ، وَذُو ، بِشَرْطِ أَنْ تُضَافَ لِعَیْرِ يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ ."

Ismlarning bosh kelishikda kelish xususiyatlari ikki xil bo'ladi. Bular asliy va far'iy xususiyatlardir.

Marfu' ismlarining asliy alomatlari “damma”(ْ). Misol uchun:

تقرأ التلميذة – O'quvchi(qiz) o'qiyapti. جاء الطالب – Talaba keldi.

Keltirilgan jumalardagi ismlarning oxirida alohida ko'rsatilgan harakat, kelishik belglaridir. Bu harakat raf' holatidagi ismlarning asosiy belgisi. Ismlarning birlik shaklda, sinik ko'plik va to'g'ri muannas ko'plik shakllaridagi raf' holatining belgisi, “damma” harakati ko'rinishida bo'ladi. Masalan:

Marfu' ismlarining asliy alomatlari “damma”(ْ) ko'rinishi			
Birlik (muzakkar jins) (muannas jins)		خَرَجَ الطَّالِبُ	Talaba chiqdi.
		دَخَلَتِ الطَّالِبَةُ	Toliba kirdi.
Ko'plik (sinik ko'plik) (to'g'ri muannas ko'plik)		خَرَجَ الطَّلَابُ	Talabalar chiqishdi.
		دَخَلَتِ الطَّالِبَاتُ	Tolibalar kirishdi.

Biroq marfu' ismlarning alomati doim ham “damma” ko'rinishida kelavermaydi. Ikkilik, to'g'ri muzakkar ko'plik jinsi va beshta ism halotlari ham mavjud. Shuning uchun bu holatlarda ham ismning raf'holatida ekanligini bildirib turadigan belgisi bo'lishi zarur. Bu belgilar far'iy ya'ni, ikkilamchi belgilar deb ataladi. Demak, raf' holatidagi ismlarning ikkilamchi belgilar so'zlarning ikkilik, to'g'ri muzakkar ko'plik jinsida va beshta ismda “alif” va “vov” bilan turlanishiga aytiladi.

Far'iy alomatlarni quyidagicha guruhlariga ajratib o'rganish mumkin:

➤ Ikkilikda bosh kelishik “alif” harfi bilan ifodalanadi. Masalan:

وَصَلَ الْقِطَارَانِ – Ikkita poezd keldi. وَصَلَتِ الطَّائِرَتَانِ – Ikkita tayyora keldi.

➤ To'g'ri muzakkar ko'plik jinsida va beshta ismda “أَبْ ، وَأَخْ ، وَحَمَّ ، وَفُو ، وَدُو” bosh kelishik alomati “vov” bilan ko'rinadi. Masalan:

دَخَلَ الْمُعَلِّمُونَ – O'qituvchilar kirishdi. جَاءَ أَبُوكَ – Sening otang keldi.

Raf' holatidagi ismlarning asliy va far'iy alomatlari quydagi jadvalda jamlangan:

عَلَامَاتُ الْإِعْرَابِ الْأَصْلِيَّةِ وَالْفَرَعِيَّةِ (فِي الْأَسْمَاءِ)

الْحَالَةُ الْإِعْرَابِيَّةُ	مُفْرَدٌ	تَثْنِيَّةٌ	جَمْعُ التَّكْسِيرِ	جَمْعُ الْمَوْثِثِ	جَمْعُ الْمَذَكَّرِ	الْأَسْمَاءُ الْخَمْسَةُ
الاسْمُ الْمَرْفُوعُ :	مُعَلِّمٌ مُعَلِّمَةٌ	مُعَلِّمَانِ مُعَلِّمَتَانِ	طُلَّابٌ	مُعَلِّمَاتٌ	مُعَلِّمُونَ	أَبُوكَ
عَلَامَاتُ الْإِعْرَابِ	(الضَّمَّةُ)	(الْأَلِفُ)	(الضَّمَّةُ)	(الضَّمَّةُ)	(الْوَاوُ)	(الْوَاوُ)

Az-Zamaxshariyning “Al-unmuzaj fi-n-nahv” kitobida bosh kelishik haqida shunday deyilgan:

المرفوعات على ضربتين: أصل و ملحق به. فالأصل هو الفاعل. و هو على نوعين: مظهر ك كضرب زيد: وكضربت

و زيد ضرب

Bosh kelishikdagi ismlar ikki xil bo'ladi: asl (bosh kelishikdagi) va unga o'xshash ismlar.

Asl bosh kelishikdagi ism ish-harakatni bajaruvchisi nomida (sub'ektda namoyon bo'ladi). Sub'ekt, ya'ni fe'liy jumlaning egasi ikki xil bo'ladi.

1. Zohir –ochiq-oydin, yaqqol ko'rinib turgan, yashirinmagan, to'liq ifodalangan ot. ضرب زيد

2. Yashiringan (botiniy) nazarda tutiluvchi ot. Men urdim, u urdi (Zayd), ضربت ، زيد ضرب

Ular (asliga o'xshash) bosh kelishikdagi ismlar besh xil bo'ladi:

I. Muftado (isimiy gapning egasi) va uning xabari (isimiy jumla kesimi).

Arab nahvida fe'liy jumla deb, fe'ldan boshlanadigan jumlagi isimiy jumla deb ism bilan boshlanadigan jumlagi aytiladi.

Odatda isimiy jumlaning egasi (muftado) aniq holatda bo'ladi. Noaniq holatda kelishi ham mumkin. Isimiy jumlaning kesimi odatda noaniq bo'ladi. Ikkalasi ham aniq holatda kelishi mumki. Olloh bizning ilohimiz, Muhammad bizning payg'ambarimiz. - اللَّهُ إِلَهَنَا وَ مُحَمَّدٌ نَبِينَا

Xabar (kesim) ikki xil bo'ladi.

1. Bir soʻzdan iborat boʻlishi mumkin. Zayd sening xizmatkoring.
2. Jumladan iborat kesim boʻlishi mumkin. Ular 4 ga boʻlinadi:
 - 1) Feʻliy jumla نحو زيد ذهب أبوه - Zaydning otasi ketdi
 - 2) Ismiy jumla نحو : أمر و أخوه ذاهب - Amrning akasi ketdi
 - 3) Shart ergash gap boʻlishi mumkin شرطية ، نحو: زيد أن تكرمه يكرمك
 - 4) Holiy gap نحو: خالد أمامك و بشر الكرام - Xolid sening oldingda Bashr saxovatli lardir.

Bunda “turibdi” yoki “oʻtiribdi” kabi soʻzlar bor deb faraz qilinadi.

Xabar jumla boʻlib kelganda muhtadoga qaytuvchi olmosh boʻlishi shart. Oʻz-oʻzidan maʼlum hollar bundan mustasno.

Xabar (kesim) muhtadodan oldinga qoʻyilishi mumkin. Zayd متعلق زيد ketdi.

Ikkisidan biri tushib qolishi mumkin. Agar maʼno ravshan boʻlganda yaxshi sabr-toqat kabi soʻzlardan iborat boʻlgan mutado yoki xabar tushib qolgan.

II. Kan زيد va shunga oʻxshash toʻliqsiz feʼllar bilan boshlanadigan jumlalarining egasi. Kan زيد متعلقا - Zayd ketgan edi.

III. In زيد متعلق kabi yuklamalar bilan boshlanadigan jumlalarining kesimi: In زيد متعلق

Nحو: ان زيدا متعلق و لا تقول : ان متعلق زيدا و لكن تقول ان في الدار زيدا

Bunday kesimlar egadan oldinga oʻtkazish qoidasi umumiy qoidalarga boʻysunadi. Agar oʻrin payt holi bilan ifodalangan boʻlsa, bundan mustasni gagnam-deyiladi. Ammo deyish mumkin. In للحيطان آذاناً. In في الدار زيدا

IV. Mutlaq inkor yuklamasi bilan boshlangan jumalarda xabar (kesim)

لا باس - sendan yaxshi kishi oʻyq. لا رجل أفضل منك

Bunday kesim tushirib qoldirilishi mumkin. Masalan: لا باس

V. ليس (emas) maʼnosidagi “لا” va “ما” yuklamalarining ismi (oʻshanday gaplarning egasi).

1. Zayd chiqib ketmadi. ما زيد متعلقا -

2. Sendan yaxshi odam yoʻq. لا احد أفضل منك -

Shunday qilib, arab tilidagi marfuʼ ismlarning oʻziga xos xususiyati ularning bosh kelishikda yaʼni, rafʼ holatida boʻlishidir. Ismlarning bosh kelishikda kelish belgilari ikki xil boʻladi: asliy “damma”(ُ) va farʼiy (ikkilamchi) “alif” va “vov”. Bosh kelishikdagi ismlar muhtado (ismi gapning egasi) va uning xabari (ismi jumla kesimi), Kan va shunga oʻxshash toʻliqsiz feʼllar bilan boshlanadigan jumlalarining egasi, In kabi yuklamalar bilan boshlanadigan jumlalarining kesimi, mutlaq inkor yuklamasi bilan boshlangan jumalarda xabar (kesim) va ليس (emas) maʼnosidagi “لا” va “ما” yuklamalarining ismi (oʻshanday gaplarning egasi).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nosirova M. A. Mahmud Zamaxshariyning “Al-unmuzaj fi-n-nahv” risolasi. – T.: TDSHI, 2005.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'OYALAR

2. مصطفى الغلايني. جامع الدروس العربية. القاهرة - ٢٠٠٧.
3. حفنى ناصف، محمد دياب، مصطفى طموم، محمد صالح. الدروس النحوية . القاهرة - ٢٠٠٩.
4. أيمن أمين عبد الغني. النحو الكافي. دار التوفيقية- القاهرة - ٢٠١٠.

